

Urszula Kurcewicz

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

IMIGRACJA JAKO DETERMINANTA RÓŻNORODNOŚCI RELIGIJNEJ W SPOŁECZEŃSTWACH W STADIUM SUPER-DIVERSITY NA PRZYKŁADZIE WIELKIEJ BRYTANII

STRESZCZENIE

Spółeczeństwo Wielkiej Brytanii w drugiej dekadzie XXI wieku osiągnęło stadium „nadróżnorodności” (super-diversity) – stanowi skomplikowaną mozaikę ras, religii i narodowości. Autorka artykułu stawia tezę mówiącą, że współcześnie różnorodność religijna w Wielkiej Brytanii jest pochodną procesów migracyjnych zapoczątkowanych na masową skalę w drugiej połowie XX wieku. Otwarcie rynków pracy dla mieszkańców byłych kolonii spowodowało napływ pracowników pochodzących z odmiennych kultur, w których religia w dużej mierze determinuje tożsamość jednostek i grup społecznych. Czynniki państwa pochodzenia jest niezwykle istotny w przypadku integracji imigranta ze społeczeństwem przyjmującym, gdyż determinuje jego etniczność oraz tożsamość i praktyki religijne, przynależność klanową lub plemienną oraz tożsamość regionalną. Akceptacja różnorodności wyznaniowej, którą zakłada wielokulturowy model integracji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym stanowi ważną determinantę tolerancji odmienności kulturowych w życiu publicznym Wielkiej Brytanii.

Słowa kluczowe:

migracja, Wielka Brytania, religia, imigrant, nadróżnorodność.

Uwagi wstępne

Pod wpływem procesów migracyjnych nowego typu, będących efektem procesu globalizacji, zmian w światowej gospodarce oraz wzrostu liczby konfliktów zbrojnych, społeczeństwa europejskie przechodzą gwałtowną przemianę. W Europie można mówić o pojawieniu się społeczeństw nowego typu – społeczeństw w stadium „nadróżnorodności” („super-diversity).

W brytyjskiej tradycji pluralizm kulturowy jest głęboko zakorzeniony, znajduje również odzwierciedlenie w aktach normatywnych i w przyjętym wielokulturowym modelu integracji imigrantów ze społeczeństwem brytyjskim. Jednakże, w przeciągu dwóch ostatnich dekad, członkowie społeczeństwa Zjednoczonego Królestwa stanęli w obliczu konieczności współzycia w zbiorowościach o nieznanej dotychczas w Europie skali różnorodności kulturowej.

Za główne cele artykułu autorka przyjęła:

- pokazanie ewolucji w pojmowaniu i praktykowaniu integracji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym opartej na modelu wielokulturowości;
- ukazaniu zależności między nasileniem się procesów migracyjnych a wejściem społeczeństwa brytyjskiego w stadium „super-diversity”;
- pokazanie zależności między wzrostem imigracji do Wielkiej Brytanii a zmianami w jej strukturze wyznaniowej.

W tym celu w artykule przybliżona została koncepcja „nadróżnorodności” Stevena Vertovec’a oraz ukazana rola religii jako ważnego jej wyznacznika. Artykuł bazuje głównie na anglojęzycznej i polskiej literaturze problemu oraz na danych statystycznych brytyjskiego Office for National Statistics.

1. Tradycyjne modele integracji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym

Kierunki i wielkość przepływów strumieni migracyjnych do Wielkiej Brytanii uwarunkowane były w ubiegłym wieku prowadzoną po II wojnie światowej polityką gospodarczą w państwach Europy Zachodniej. Odnośnie drugiej połowy XX wieku należy wskazać na dwie kolejno po sobie występujące strategie ekonomiczne, które wyznaczały stosunek rządów państw wysokorozwiniętych wobec procesów migracyjnych. W pierwszej fazie, trwającej do kryzysu naftowego z lat 1973–1974, strategią państw europejskich było koncentrowanie i rozwijanie produkcji przemysłowej na własnych terytoriach. Zaspokojenie braków w rodzimej sile roboczej następowało poprzez przyjmowanie imigranckich pracowników z mniej rozwiniętych regionów Europy oraz z dawnych imperiów kolonialnych. Recesja gospodarcza z drugiej połowy lat 70-tych XX wieku dała impuls, jak piszą Stephen Castles i Mark J. Miller, „do restrukturyzacji gospodarki światowej, co wiązało się z inwestycjami kapitałowymi w nowych regionach przemysłowych, zmo-

dyfikowanymi wzorami handlu światowego i wprowadzaniem nowych technologii. Rezultatem była druga faza migracji (...). W tej fazie pojawiły się nowe, skomplikowane, wzory migracji”¹. W obliczu procesów migracyjnych nowego typu rządy państw Europy Zachodniej stanęły przed koniecznością wypracowania polityk integracji z rdzennymi obywatelami coraz większej liczby imigrantów przybywających za pracą oraz w wyniku procesu łączenia rodzin.

W XX wieku można mówić o trzech typach idealnych polityki integracji imigrantów: polityce asymilacji, polityce pluralizmu wielo- lub multikulturowości oraz polityce wykluczenia różnicującego².

Polityka multikulturowości (pluralizmu) opiera się na poszanowaniu języka, kultury, wyznania kraju pochodzenia osób osiedlających się przy jednoczesnym zapewnieniu przez państwo równych praw we wszystkich obszarach życia politycznego i społecznego. Polityka wielokulturowości stanowi odzwierciedlenie faktu, iż ludność napływowa tylko do pewnego stopnia adaptuje kulturę i normy społeczeństwa przyjmującego i w kolejnych pokoleniach, już urodzonych na terytorium nowego kraju, dalej utrzymywane są elementy kultury kraju pochodzenia. Polityka multikulturowości jest odrzuceniem dążenia do pełnej homogenizacji społeczeństwa jako procesu niemożliwego do realizacji w praktyce³.

Polityka asymilacji zakłada, że imigranci powinni przyjąć kulturę i normy obowiązujące w państwie przyjmującym. W procesie integracji ze społeczeństwem przyjmującym ludność napływowa rezygnuje z kultury ojczystej i dawnej tożsamości narodowej, zarówno w sferze publicznej, jak i prywatnej, jedynym językiem jest język państwa osiedlenia. Polityka asymilacji stosowana była w XVIII i XIX wieku w głównych krajach docelowych kolejnych fal migracji takich jak Stany Zjednoczone czy Kanada. W XX wieku wraz z kryzysem koncepcji tzw. tygla (melting pot) polityka ta ewoluowała w stronę powstałego w latach osiemdziesiątych modelu multikulturowości.

¹ S. Castles, M. J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa 2011, s. 127.

² Szerzej: S. Castles, M. J. Miller, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, New York 2003, ss. 401.

³ Typowymi państwami praktykującymi współcześnie politykę wielokulturowości są Stany Zjednoczone, Kanada, Wielka Brytania oraz Australia, w ostatnim przypadku istnieje system selekcji oparty na inkorporacji nowych obywateli wedle reprezentowanego przez jednostkę kapitału ludzkiego: wiek, poziom i kierunek wykształcenia, znajomość języków. S. Castles, *Migration and Community Formation under Conditions of Globalisation*, materiał z konferencji: Reinventing Society in the New Economy, Uniwersytet w Toronto, 9–10 marca 2010.

Polityka wykluczenia różnicującego (*differentia exclusion*) przyzwalała na włączenie imigrantów w pewnych obszarach życia społecznego – głównie do rynku pracy, przy jednoczesnym wykluczeniu ich ze sfery politycznej. Przykładem takiej polityki do końca XX wieku były Niemcy, z których pochodzi instytucja *gastarbeiters* czyli osoby pracującej w kraju imigracji, której jednak nie przysługuje prawo do nabycia obywatelstwa ani prawo do uczestnictwa w życiu politycznym i społecznym⁴.

2. Brytyjska polityka multikulturalizmu a procesy migracyjne w XX wieku

Koncepcja narodu w Wielkiej Brytanii miała znaczący wpływ na ewolucję modelu integracji imigrantów. Brytyjska polityka integracji skupia się wokół problemu w jaki sposób można zapewnić równość różnym grupom społecznym, zachowując przy tym spójność społeczną. W Wielkiej Brytanii wraz ze wzrostem zjawiska światowych migracji po drugiej wojnie światowej nie rozpoczęto wprowadzania celowej polityki integracji przybyszów. Nacisk położono na rozwiązania prawne, które miały regulować relacje pomiędzy różnymi grupami etnicznymi. Tego typu podejście jest głęboko zakorzenione w historii powstawania Wielkiej Brytanii a później Imperium Brytyjskiego. Proces ten był nierozłączny z koegzystencją różnych grup etnicznych. Formalne powstanie państwa brytyjskiego to rok 1707, kiedy to nastąpiło połączenie Anglii ze Szkocją. Kolejnym etapem było powstanie Zjednoczonego Królestwa po przyłączeniu Irlandii w 1801 roku. Początkom powstania jednego tworu państwowego – jak zauważa Renata Włoch – towarzyszyła konieczność koegzystencji grup o silnej tożsamości narodowej: Anglików, Walijczyków, Szkotów i Irlandczyków⁵. Wraz z rozwojem Imperium dochodziły kolejne grupy etniczne cechujące się raczej tożsamością etniczną a nie narodową. Stąd bardzo ciekawe wydaje się spostrzeżenie Steven’a Vertovec’a, iż dzisiejsze społeczeństwo osiągnęło stadium „nadróżnorodności” (*super-diversity*) tworząc skomplikowaną mozaikę, ras, religii, narodowości⁶.

⁴ Szerzej: U. Kurcewicz, *The evolution of British immigrant integration Policy after World War II: a historical and political science perspective*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, nr 8, 2014, s. 355–366.

⁵ R. Włoch, *Polityka integracji muzułmanów we Francji i Wielkiej Brytanii*, Warszawa, 2011, s. 61.

⁶ S. Vertovec, *The Emergence of Super-diversity in Britain*, Working Paper no. 25 for Centre on Migration, Policy and Society, Oxford 2006.

Brytyjska koncepcja narodu przekłada się na kwestie dotyczące uzyskania obywatelstwa. Pierwsze regulacje prawne związane były z usamodzielnianiem się byłych dominiów i kolonii: Kanady, Indii i Pakistanu. Odpowiedzią brytyjskich władz było uchwalenie w 1948 roku *British Nationality Act*, zgodnie z którym mieszkańcy byłego Imperium utrzymali status brytyjskich poddanych i jako członkowie Commonwealthu mogli swobodnie migrować, osiedlać się i podejmować pracę na wyspach. Posiadali zatem formę „podwójnego” obywatelstwa⁷. Z liberalną polityką w kwestiach napływu cudzoziemców – jak już zostało wspomniane, ściśle związana była konieczność pozyskania siły roboczej dla dynamicznie rozwijającej się gospodarki.

Debatę nad koniecznością wypracowania konkretnego modelu integracji imigrantów rozpoczął minister spraw wewnętrznych Roy Jenkins. W przemówieniu z 1966 roku określił definicję procesu integracji, która – jego zdaniem – nie mogła oznaczać spłaszczającego procesu uniformizacji, lecz kulturową różnorodność połączoną z równością szans wprowadzaną w atmosferze wzajemnej tolerancji⁸.

Kwestie związane z procesem integracji imigrantów powierzono powołanemu w marcu 1964 roku National Committee for Commonwealth Immigrants (Narodowy Komitet do spraw Imigrantów ze Wspólnoty Narodów), w skład którego weszli przedstawiciele ugrupowań imigranckich. Efektem prac Komitetu było wypracowanie ustaw zapobiegających dyskryminacji rasowej (Race Relation Act (Ustawa o stosunkach rasowych) z 1965, 1968, 1976 roku). Znaczenie wymienionych ustaw polegało na wypracowaniu zasad traktowania osób odmiennych rasowo przez współobywateli i służby państwowe. Ustawy powoływały również instytucje, które miały stać na straży równości rasowej. Na mocy ustawy z 1965 roku powołana została Race Relations Board (Rada Stosunków Rasowych), do której obywatele mogli składać skargi, a ta z kolei relacjonowała naruszenie ustaw antidyskryminacyjnych Prokuratorowi Generalnemu. Ustawa z 1968 r. powołała Community Relations Commission (Komisja Stosunków Wspólnotowych), która działać miała głównie na poziomie lokalnym i nadzorować lokalne stowarzyszenia wspólnotowe. Na mocy ustawy z 1976 roku powstała, zastępująca dwie pozostałe instytucje Commission of Race Equality (Komisja Równości Rasowej). Do jej podstawowych zadań należało: eliminowanie dyskryminacji rasowej, promowanie równości szans i dobrych stosunków między osobami pocho-

⁷ I. R. G. Spencer, *British Immigration Policy since 1939. The Making of Multi-Racial Britain*, London 1997, s. 160–167.

⁸ R. Jenkins, *Essays and Speeches*, London 1970, s. 267.

dzącymi z różnych środowisk rasowych; dokonywanie oceny efektywności ustawy z 1976 roku. Ponadto Komisja została upoważniona do kierowania spraw do sądu oraz do prowadzenia formalnego dochodzenia w sprawie naruszania ustawy. Na szczeblu lokalnym powołane zostały Komitety Równości Rasowej⁹.

3. Społeczeństwo brytyjskie w stadium „super-diversity”

Nasilenie się procesu globalizacji oraz wzrost liczby konfliktów w świecie w dwóch pierwszych dekadach XXI wieku spowodowały istotne zmiany w charakterze procesów migracyjnych. Migracje nowego typu wywierają szczególny wpływ na funkcjonowanie społeczeństw państw przyjmujących imigrantów. Zmiany te są szczególnie widoczne na przykładzie struktury społecznej Wielkiej Brytanii. Obecnie społeczeństwo brytyjskie zostało przekształcone przez kolejne fale migracji w skomplikowaną mozaikę ras, religii i narodowości. Z tą kondycją społeczeństwa, promowana przez rząd brytyjski polityka multikulturowości przestała korespondować. Badacze z poszczególnych dziedzin nauki zaczęli kwestionować rozpatrywanie różnorodności brytyjskiego społeczeństwa wyłącznie na podstawie różnic płynących z przyporządkowania do grupy etnicznej.

W 2007 roku Steven Vertovec do badania różnorodności w społeczeństwie brytyjskim zaproponował koncept „super-diversity” („nadróżnorodność”). „Super-diversity” było pojęciem pierwotnie stosowanym do opisu różnorodności występujących wśród mieszkańców największych miast Wielkiej Brytanii. Obecnie „super-diversity” definiowana jest w odniesieniu do społeczeństw, bądź społeczności lokalnych o dużym procencie imigrantów o zróżnicowanym pochodzeniu etnicznym, znaczącej różnorodności językowej i kulturowej. Innymi stosowanymi terminami są: deep diversity, diversification of diversity oraz hyperdiversity.

Vertovec twierdzi, iż pochodne migracjom stadium „nadróżnorodności” występujące w społeczeństwie brytyjskim jest rezultatem sprzężenia stałych czynników mających znaczenie w procesie integracji imigranta z członkami społeczeństwa przyjmującego, takich jak: kraj pochodzenia, kanał migracyjny, status prawny oraz czynników warunkujących sposób funkcjonowania imigranta w nowym miejscu zamieszkania, takich jak: posiadany

⁹ U. Kurcewicz, *Tolerancja odmienności kulturowych w społeczeństwach w stadium super-diversity na przykładzie ewolucji brytyjskiego modelu integracji imigrantów*, [w:] H. Chałupczak, I. Kurzępa, E. Pogorzała (red.), *Tolerancja i poszanowanie różnorodności warunkiem integracji społecznej*, Zamość 2014, s. 59–72.

przez przybysza kapitał ludzki, dostęp do zatrudnienia, warunki materialne i lokalowe, stopień prezentowanego transnacionalizmu oraz stosunek wobec imigrantów władz lokalnych.

Tabela 1. Wyznaczniki „super-diversity”

Wyznaczniki „super-diversity” wg. koncepcji Steven’a Vertovec’a	
Kraj pochodzenia	Etniczność, język, religia, tradycja, wartości i praktyki kulturowe
Kanał migracyjny	Sieci społeczne, legalność migracji
Status prawny	Uprawnienia do pobytu, dostęp do praw obywatelskich
Kapitał ludzki	Wykształcenie, umiejętności praktyczne, kompetencje psychologiczne
Dostęp do zatrudnienia	Zajęcia dla nisko wykwalifikowanej siły roboczej, zajęcia zgodne z wykształceniem zdobytym w kraju pochodzenia
Miejsce zamieszkania	Warunki materialne, obecność i liczba imigrantów i grup etnicznych w miejscu zamieszkania
Transnacionalizm	Utrzymywanie więzi z krajem pochodzenia i zdolność do adaptacji w kraju przyjmującym
Relacje z władzami na szczeblu lokalnym	Włączenie versus wykluczenie do polityki władz na szczeblu lokalnym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: S. Vertovec, *Super-diversity*, London, New York, 2014.

Czynnik państwa pochodzenia jest kluczowy dla powstawania zjawiska „nadróżnorodności” na Wyspach. W ciągu ostatnich dwóch dekad do Wielkiej Brytanii masowo zaczęły napływać osoby z niezwiązanych historycznie i kulturowo państw. O ile w drugiej połowie XX wieku imigranci głównie pochodzili z państw byłych kolonii i Comenwelthu, teraz większość imigrantów pochodzi z państw Europy Środkowej i niskorozwiniętych obszarów Afryki i Azji (tabela nr 1). Stale wzrasta liczba państw wysyłających imigrantów. Zgodnie z danymi Institute for Public Policy Research (IPPR) za 2014 rok imigranci pochodzili z 179 państw, w tym 42 państwa to kraje, z których liczba imigrantów przekroczyła 10 tysięcy osób¹⁰.

¹⁰ A Fair Deal on Migration for The UK, IPPR, march 2014; http://www.ippr.org/files/images/media/files/publication/2014/03/Fair-deal-on-migration_Mar2013_11970.pdf?noredirect=1, (dostęp: 25.06.2015).

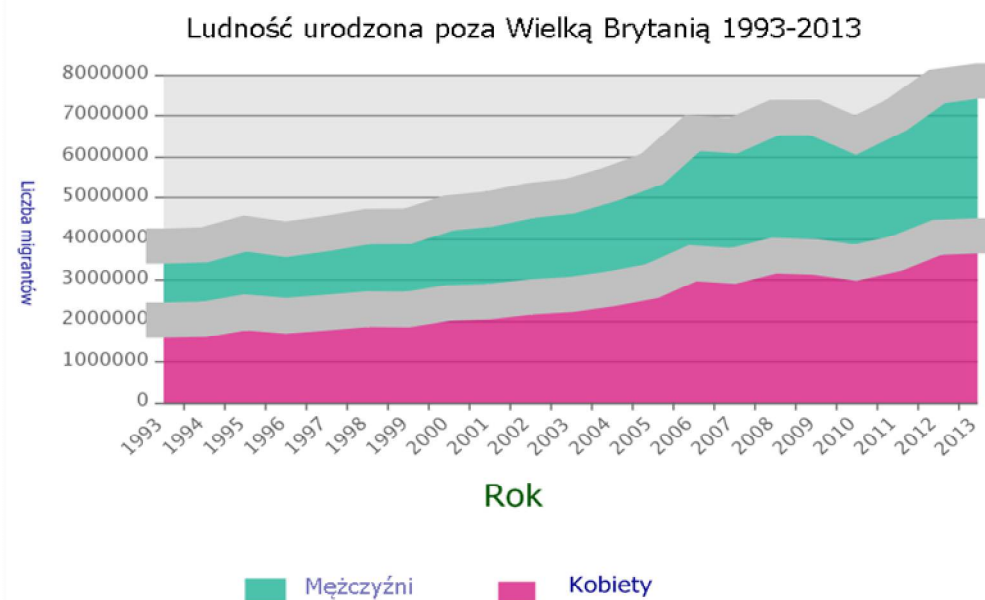
Tabela 2. Pięć państw, z których do Wielkiej Brytanii wyemigrowała w latach 2009–2013 największa liczba osób (w tysiącach)

Kraj	2009	2010	2011	2012	2013
Indie	625	653	693	729	729
Polska	497	520	532	643	646
Pakistan	437	441	431	457	465
Irlandia	415	389	405	397	403
Niemcy	281	293	296	297	304

Źródło: *Population by Country of Birth and Nationality Report, August 2014, Office for National Statistics; www.ons.gov.uk, (dostęp: 19.06.2015).*

Jednocześnie na przestrzeni ostatniej dekady obserwować można stały wzrost imigracji do Wielkiej Brytanii. Populacja osób urodzonych poza Wyspami między rokiem 1993 a rokiem 2013 praktycznie się podwoiła z 3.8 milionów do 7.8 milionów przybyszów.

Wykres 1. Wzrost liczby osób urodzonych poza Wielką Brytanią na przestrzeni lat 1993–2013

Źródło: *Labour Force Survey. Quarter 4; www.migrationobservatory.ox.ac.uk, (dostęp: 19.06.2015).*

Należy podkreślić, że czynnik państwa pochodzenia jest kluczowy dla funkcjonowania imigranta w rzeczywistości państwa przyjmującego, gdyż determinuje on etniczność, tożsamość i praktyki religijne, przynależność klanową lub plemienną, tożsamość regionalną. Leży również u podłoża akceptowanych kryteriów współżycia społecznego¹¹.

Obok kraju pochodzenia za bardzo ważny czynnik różnicujący imigrantów należy uznać „ścieżkę migracyjną” (migration channel) i wynikającą z niej podstawę stałego lub tymczasowego pobytu w Wielkiej Brytanii. Z każdą ścieżką powiązane są zarówno uprawnienia, jak i obowiązki wobec społeczeństwa i państwa przyjmującego. Często ścieżka migracyjna determinuje: kwestie związane z długością pobytu, możliwość sprowadzenia rodziny, jakość życia codziennego, dostęp do usług publicznych finansowanych z budżetu. Podstawa pobytu jest również kluczowym czynnikiem w powstawaniu barier w procesie tworzenia socjo-ekonomicznych więzi ze społeczeństwem i strukturami państwa przyjmującego. Osoby pochodzące z innych państw legalnie przebywające na Wyspach pogrupować można w pięć głównych kategorii: cudzoziemcy posiadający brytyjskie obywatelstwo, imigranci ekonomiczni, studenci, współmałżonkowie i członkowie rodziny, uchodźcy i osoby starające się o azyl. Podstawa pobytu i prawa z niej wynikające znacznie różnicują nawet grupy imigranckie pochodzące z tego samego państwa. Przykładowo wśród imigrantów z Somalii równie liczne są osoby posiadające obywatelstwo, uchodźcy, pracownicy tymczasowi oraz osoby nie posiadające uprawnień do pobytu¹².

Do zaproponowanych przez Vertovec’a czynników różnicujących imigrantów Sarah Spencer proponuje dodać czynniki, które mają wpływ na zróżnicowanie imigrantów w obrębie poszczególnych grup imigranckich. Do tych czynników Spencer zalicza: płeć, wiek, orientację seksualną oraz stosunek do niepełnosprawności¹³.

¹¹ S. Vertovec, *Introduction: New directions in the anthropology of migration and multiculturalism*, „Ethnic and Racial Studies”, vol 30, no. 6, November 2007, s. 961–978.

¹² S. Vertovec, *New Complexities of Cohesion in Britain: Super-diversity, Transnationalism and Civil-integration*, Commission on Integration & Cohesion, London 2007, s. 17.

¹³ Sarah Spencer: *Super-diversity and the City*, wywiad z dnia 21 marca 2012; http://citiesofmigration.ca/ezone_stories/sarah-spencer-super-diversity-and-the-city/, (dostęp: 26.06.2015).

4. Religia jako istotny czynnik różnicujący w społeczeństwie brytyjskim

Czynnikiem silnie różnicującym zarówno rdzennych Brytyjczyków, jak i członków poszczególnych grup imigranckich jest religia. Liczba wyznawanych wśród imigrantów w Wielkiej Brytanii religii jest jeszcze większa niż liczba państw, z których pochodzą. Próby udokumentowania wyznań praktykowanych na wyspach podjęli się m.in. Gerald Parsons i Ceri Peach¹⁴. Chrześcijaństwo jest dominującą religią imigrantów ze wszystkich kontynentów poza Azją. Osoby urodzone w Azji to głównie wyznawcy islamu oraz Sikhowie z Indii. „Nadróżnorodność” w wymiarze wyznawanej religii przejawia się w wielości sprawowanych kultów i obrządków w obrębie każdej wiary. Tabela nr 3 pokazuje zmiany w liczbie wyznawców poszczególnych religii między 2001 a 2011 rokiem.

Tabela 3. Liczba wyznawców poszczególnych wyznań w Zjednoczonym Królestwie w 2001 i 2011 roku

Religia	2001		2011	
	Liczba	%	Liczba	%
chrześcijaństwo	42 079 417	71.6	37 583 962	59.5
islam	1 591 126	2.7	2 786 635	4.4
hinduizm	558 810	1.0	835 394	1.3
sikhizm	336 149	0.6	432 429	0.7
judaizm	266 740	0.5	269 568	0.4
buddyzm	151 816	0.3	2 61 584	0.4
inna religia	178 837	0.3	262 774	0.4
ateiści	brak danych	-	16 221 509	25.7
brak deklaracji przynależności religijnej	brak danych	-	4 528 323	7.2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych Office for National Statistics; www.ons.gov.uk, (dostęp: 19.06.2015).

W społeczeństwach o licznych wyznaniach może wystąpić zjawisko hierarchizowania religii oraz przyznanie jednej z nich statusu religii państwowej. W takiej sytuacji niezbędnym jest określenie wzajemnych relacji

¹⁴ C. Peach, *The United Kingdom: A Major Transformation of Religious Landscape*, [w:] H. Knippenberg (red.), *The Religious Landscape of Europe*, Amsterdam 2005, s. 44–58. Szerzej: G. Parsons, *The Growth of Religious Diversity: Britain from 1945*, London, 1994, ss. 273.

między poszczególnymi wyznaniem¹⁵. W Wielkiej Brytanii, mimo wzrostu zróżnicowania struktury wyznaniowej ludności, stan regulacji prawnych jak i praktyka codziennego obcowania ze sobą kultur sprzyja szeroko rozumianej swobodzie praktyk religijnych. Wspomnieć należy, że brytyjski kształt regulacji prawnej w sferze polityki wyznaniowej kształtował się przez stulecia. Wartym podkreślenia jest fakt, że kościół (początkowo katolicki) związany był ze sferą władzy publicznej i to w ważnym dla kształtowania postaw tolerancji religijnej poziomie lokalnym, gdzie współpracował z samorządami terytorialnymi. Od czasu zerwania z papieżem za panowania Henryka VIII, związek ten się umocnił poprzez „kościelny status monarchy”. W dniu dzisiejszym wśród czterech kościołów anglikańskich (The Church of England, The Church in Wales, The Episcopal Church in Scotland, The Church of Ireland) jedynie The Church of England utrzymał status specjalny, ze względu na fakt, iż monarcha brytyjski musi być jego członkiem i głową oraz tzw. „obrońcą wiary”¹⁶.

W obliczu kryzysu wiary i stale zwiększającej się liczby osób niewierzących chrześcijaństwo stanowi nadal dominującą religię na Wyspach, pomimo spadku grona jego wyznawców. Chrześcijaństwo brytyjskie reprezentowane jest przez liczne wyznania. Oprócz czterech głównych Kościołów Zjednoczonego Królestwa należy wymienić również takie odłamy jak: metodyści, baptyści, kwakrzy. Wraz ze wzrostem imigracji z byłych państw Związku Radzieckiego stopniowo zwiększa się grupa chrześcijan prawosławnych¹⁷. Również w obrębie drugiej pod względem liczby wyznawców religii – islamu – mamy do czynienia z ogromnym zróżnicowaniem wyznań. I tak, wśród imigrantów pochodzenia południowoazjatyckiego praktykujących islam są m.in. sufi, sunnici, szyici, tablighi¹⁸. Wspólnota żydowska stanowi grupę malejącą ze względu na wzrost w niej małżeństw mieszanych. Prawie połowa mężczyzn poniżej 40 roku życia ma żony albo partnerki spoza środowiska żydowskiego, a prawie ¼ kobiet wychodzi za mąż za osoby innych wyznań¹⁹. Istotne jest również zróżnicowanie kultów w obrębie grupy oznaczanej statystycznie jako wyznawcy innej religii. Do tej

¹⁵ I. Kabzińska, *Religia jako wartość rdzenna*, [w:] M. Mroz, T. Dębowski (red.), *Państwo – społeczeństwo – religia we współczesnej Europie*, Toruń 2009, s. 38.

¹⁶ R. Stemplowski, *Swobody religijne – sytuacja brytyjska*, [w:] P. Mazurkiewicz, S. Sowiński (red.), *Religia – tożsamość – Europa*, Wrocław 2005, s. 212.

¹⁷ Tamże, s. 213–214.

¹⁸ Szerzej: P. Lewis, *Islamic Britain: Religion, Politics and Identity among British Muslims*, London 2002, ss. 266.

¹⁹ R. Stemplowski, dz. cyt., s. 213.

grupy zaliczane są głównie osoby pochodzące z Afryki i Ameryki Południowej podtrzymujące praktyki religijne nawiązujące do wierzeń plemiennych.

Praktyki religijne imigrantów są zazwyczaj modyfikowane przez szereg czynników związanych z samą migracją oraz z osiedleniem się w nowym otoczeniu. Religia i praktyki religijne stają się jedną z podstaw łączenia się w grupy mniejszościowe imigrantów pochodzących z tego samego kraju bądź regionu świata. Zatem religię w przypadku grup imigranckich należy zaliczyć do tzw. wartości rdzennych, które stanowią, według Jerzego Smolicza, fundament określonej grupy etnicznej. Religia jako wartość rdzenna postrzegana jest jako oś, wokół której kształtuje się tożsamość członków grupy i poczucie wspólnoty²⁰. W nowym miejscu zamieszkania imigranci w znacznym stopniu starają się odtworzyć, w możliwie jak najwierniejszy sposób, pozostawioną w kraju pochodzenia wspólnotę etniczno-religijną. Stąd niezwykle istotną kwestią, o którą zabiegają grupy imigranckie, jest akceptacja władz, szczególnie na poziomie lokalnym dla działalności stowarzyszeń optujących za poszanowaniem praw imigrantów do określonych praktyk religijnych. Stowarzyszenia te zabiegają o prawa związane z praktykami religijnymi, które często budzą sprzeciw u rdzennych członków społeczeństwa przyjmującego, takich jak: rytualny ubój zwierząt, zapewnienie dozwolonego przez religię rodzaju pożywienia serwowanego w instytucjach publicznych. Istotną kwestią jest także wyrażanie zgody władz państwowych na tworzenie prywatnych szkół przez grupy religijne oraz zakres kontroli państwa nad nauczaniem w nich treściami i stosowanymi podręcznikami²¹.

Jak już zostało wspomniane, Sarah Spencer uznaje płęć za ważną zmienną różnicującą w obrębie grupy imigranckiej o takim samym pochodzeniu etnicznym. W zależności od wyznawanej religii kobieta może cieszyć się pełnią praw politycznych i obywatelskich, bądź też religia staje się czynnikiem ograniczającym jej wolność i rozwój osobisty. Pozycja kobiety, jej wolności jako członka demokratycznego państwa prawa kwestionowane są głównie w islamie. Przymusowe obrzezanie kobiet dotyczy głównie środowisk imigranckich przybyłych z Afryki. W rodzinach muzułmańskich zawarcie małżeństwa jest wyrazem woli rodziców a młode dziewczęta stają się przedmiotem aranżowanej umowy. Islam ogranicza również prawo kobiet do edukacji, praktykując takie formy dyskryminacji, jak wykluczenie z nauki w szkołach poszczególnych przedmiotów: zajęcia z biologii, uświadczenia

²⁰ J. Smolicz, *Kultura i nauczanie w społeczeństwie wieloetnicznym*, Warszawa 1990, s. 77.

²¹ S. Vertovec, *Transnarodowość*, Kraków 2012, s. 154.

seksualnego czy sportu. Dziewczynkom z rodzin muzułmańskich często też nie wolno uczestniczyć w wycieczkach klasowych²².

Mimo różnic statusu w poszczególnych kulturach, rolę kobiety w odniesieniu do podtrzymywania wartości kulturowych kraju pochodzenia należy uznać za kluczową²³. Na emigracji to kobiety są głównie odpowiedzialne za reprodukcję w środowisku rodzinnym praktyk religijnych z kraju pochodzenia. Jednocześnie emancypacja, jakiej doświadczają imigrantki (szczególnie te, które podejmują pracę zarobkową) wpływa na to, iż pełnią one znacznie istotniejsze role w imigranckich stowarzyszeniach religijnych niż mężczyźni. Często to kobiety – jak pisze Vertovec – przejmują inicjatywę organizowania oraz zarządzania kolektywnymi działaniami o charakterze religijnym²⁴.

Porzucenie ojczyzny może przyczynić się do różnego rodzaju zmian religijności imigrantów. Jak podkreśla Barbara Metcalf, migrant, porzucając kraj pochodzenia, doświadcza poczucia kontrastu – „kontrastu w porównaniu z przeszłością lub kontrastu w porównaniu z resztą społeczeństwa”²⁵, co z kolei może wpłynąć na formę jego religijności, doprowadzić może do umocnienia w dotychczasowej wierze, bądź do poszukiwania innej formy religijności. W Wielkiej Brytanii coraz popularniejsze, również wśród osób napływowych, stają się tzw. nowe ruchy religijne tradycyjnie uznawane za sekty. Wśród ruchów religijnych nowego typu największym zainteresowaniem cieszą się te o orientalnym rodowodzie. Ich pojawienie się w Europie w latach 50-tych i 60-tych XX wieku powiązać można z powstaniem pokolenia tzw. „duchowych Azjatów”, którzy głosili niezbędność zerwania z kulturą Zachodu i wdrożenie się do kultury Dalekiego Wschodu. W tamtym okresie na masową skalę zaczęły powstawać wspólnoty religijne, z których do współczesności przetrwali i nadal cieszą się dużym zainteresowaniem krysznaici, mający na Wyspach liczne grono wyznawców. Drugą grupę wyznań inspirowanych religiami orientu stanowią bardzo zróżnicowane pod względem praktyk wspólnoty zen. Dużą popularnością w Zjednoczonym

²² K. Kościelniak, *Dialog chrześcijańsko-muzułmański w kontekście ONZ-owskiej Deklaracji Praw Człowieka*, [w:] J. Dziedzic (red.), *Religia we współczesnej Europie*, Kraków 2008, s. 219–221.

²³ Szerzej: A. Rayaprol, *Negotiating Identities: Women in the Indian Diaspora*, New York, New Delhi 1997, ss. 165.

²⁴ S. Vertovec, *Transnarodowość...*, s. 154.

²⁵ B. Metcalf, *Introduction: Sacred words, sanctioned practice, new communities*, [w:] B. Metcalf (red.), *Making Muslim Space in North America and Europe*, Berkley 1996, s. 7.

Królestwie cieszy się również bahaizm²⁶. Od początku XXI wieku na wyspach wzrasta zainteresowanie ruchami religijnymi inspirowanymi tzw. science fiction, wśród których najbardziej znana jest wspólnota nosząca nazwę Kościoła Scientologicznego. Wśród mniejszych ruchów religijnych science fiction należy wymienić również realian, których głównym miejscem kultu pozostaje nadal Francja, a na Wyspach stanowią trudny do oszacowania procent wierzących²⁷.

Podsumowując, należy stwierdzić, że wypracowany na przestrzeni stuleci w Wielkiej Brytanii model wolności i tolerancji religijnej wpisuje się w ogólny model pluralizmu kulturowego. Pomimo ogromnego zróżnicowania struktury wyznaniowej napięcia i spory na tle religijnym w brytyjskim społeczeństwie są nikłe. Pytaniem pozostaje czy dalszy napływ imigrantów, a co za tym idzie pogłębianie „nadróżnorodności” społeczeństwa brytyjskiego nie doprowadzi do takich konfliktów oraz czy stan regulacji kwestii wyznaniowych – dotąd akceptowany jako wystarczający – nie będzie jednak potrzebował aktualizacji? Aby odpowiedzieć na te pytania potrzebne są dalsze interdyscyplinarne badania naukowe prowadzone w dłuższej niż dotychczasowa – dwudziestoletnia – perspektywa badawcza.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Castles S., *Migration and Community Formation under Conditions of Globalisation*, materiał z konferencji: *Reinventing Society in the New Economy*, Uniwersytet w Toronto, 9–10 marca 2010.
- [2] Castles S., Miller M. J., *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa 2011.
- [3] Castles S., Miller M. J., *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*, New York 2003.
- [4] Drozdowicz Z., *Nowe ruchy religijne w Europie – wybrane przykłady*, [w:] Z. Drozdowicz (red.), *Religia i religijność Europy*, Poznań 2002.
- [5] Jenkins R., *Essays and Speeches*, London 1970.

²⁶ Z. Drozdowicz, *Nowe ruchy religijne w Europie – wybrane przykłady*, [w:] Z. Drozdowicz (red.), *Religia i religijność Europy*, Poznań 2002, s. 43–49.

²⁷ Tamże, s. 50–54.

- [6] Kabzińska I., *Religia jako wartość rdzenna*, [w:] M. Mroz, T. Dębowski (red.), *Państwo – społeczeństwo – religia we współczesnej Europie*, Toruń 2009.
- [7] Kościelniak K., *Dialog chrześcijańsko-muzułmański w kontekście ONZ-towskiej Deklaracji Praw Człowieka*, [w:] J. Dziedzic (red.), *Religia we współczesnej Europie*, Kraków 2008.
- [8] Kurcewicz U., *The evolution of British immigrant integration Policy after World War II: a historical and political science perspective*, „Rocznik Integracji Europejskiej”, nr 8, 2014.
- [9] Kurcewicz U., *Tolerancja odmienności kulturowych w społeczeństwach w stadium super-diversity na przykładzie ewolucji brytyjskiego modelu integracji imigrantów*, [w:] H. Chałupczak, I. Kurzępa, E. Pogorzała (red.), *Tolerancja i poszanowanie różnorodności warunkiem integracji społecznej*, Zamość 2014.
- [10] Lewis P., *Islamic Britain: Religion, Politics and Identity among British Muslims*, London 2002.
- [11] Metcalf B., *Introduction: Sacred words, sanctioned practice, new communities*, [w:] B. Metcalf (red.), *Making Muslim Space in North America and Europe*, Berkley 1996.
- [12] Parsons G., *The Growth of Religious Diversity: Britain from 1945*, London, 1994.
- [13] Peach C., *The United Kingdom: A Major Transformation of Religious Landscape*, [w:] H. Knippenberg (red.), *The Religious Landscape of Europe*, Amsterdam 2005.
- [14] Rayaprol A., *Negotiating Identities: Women in the Indian Diaspora*, New York, New Delhi 1997.
- [15] Sarah Spencer: Super-diversity and the City, wywiad z dnia 21 marca 2012; http://citiesofmigration.ca/ezone_stories/sarah-spencer-super-diversity-and-the-city/, (dostęp: 26.06.2015).
- [16] Smolicz J., *Kultura i nauczanie w społeczeństwie wieloetnicznym*, Warszawa 1990.
- [17] Spencer I. R. G., *British Immigration Policy since 1939. The Making of Multi-Racial Britain*, London 1997.
- [18] Stemplowski R., *Swobody religijne – sytuacja brytyjska*, [w:] P. Mazurkiewicz, S. Sowiński (red.), *Religia – tożsamość – Europa*, Wrocław 2005.
- [19] Vertovec S., *Introduction: New directions in the anthropology of migration and multiculturalism*, “Ethnic and Racial Studies”, vol. 30, no. 6, November 2007.

- [20] Vertovec S., *New Complexities of Cohesion in Britain: Super-diversity, Transnationalism and Civil-integration*, Commission on Integration & Cohesion, London 2007.
- [21] Vertovec S., *Super-diversity*, London, New York, 2014.
- [22] Vertovec S., *The Emergence of Super-diversity in Britain*, Working Paper no. 25 for Centre on Migration, Policy and Society, Oxford 2006.
- [23] Vertovec S., *Transnarodowość*, Kraków 2012.
- [24] Włoch R., *Polityka integracji muzułmanów we Francji i Wielkiej Brytanii*, Warszawa, 2011.

**IMMIGRATION AS A DETERMINANT
OF RELIGIOUS DIVERSITY
IN SUPER-DIVERSE SOCIETIES,
AS EXEMPLIFIED BY GREAT BRITAIN**

ABSTRACT

In the second decade of the 21st century, British society reached a state known as “super-diversity”: it became a complex collage of races, religions and nationalities. The author argues that the religious diversity observed in contemporary Great Britain is a result of migration processes which reached considerable intensity in the second half of the 20th century. Opening the labour market to citizens of former colonies led to an inflow of workers belonging to cultures in which religion largely determined the identity of the individuals and social groups. The country of origin is a particularly important factor in the integration of immigrants into the host society, as it determines the individual's ethnicity, identity, religious practices, clan or tribal affiliation and regional identity. Acceptance of religious diversity, which is an element of the multicultural model of immigrant integration, is an important determinant of tolerance for cultural differences in British public life.

Keywords:

migration, Great Britain, religion, immigrant, super-diversity.